

Ключові слова: творче мислення, шкільний підручник, функції підручника географії, структура підручника географії, форми роботи з підручником географії.

The article describes the functions of the textbook of geography, its positive and negative qualities, provides specific examples aimed at increasing students' interest in using it in the educational process.

Key words: creative thinking, school textbook, functions of the geography textbook, structure of the textbook of geography, forms of work with the textbook of geography

Актуальність теми визначається тим, що підручник – один з найважливіших елементів навчально-методичного комплексу, що забезпечує навчання курсам географії у школі. Саме через нього реалізуються мета й завдання навчальної програми та знаходиться відображення її зміст. Водночас сучасний підручник з географії – це своєрідний дидактичний комплекс, який може виступати самодостатньою системою або універсальним засобом навчання.

Підручник з географії сповна відображає знання, які повинні засвоїти учні, віддзеркалює їхню глибину й обсяг, а також зміст умінь і навичок. У підручнику містяться матеріали для виконання самостійної роботи й організації практичних робіт, завдання для проведення спостережень і розв'язання задач, тобто у кожному підручнику у певний спосіб відображено елементи дидактики географії [2, с. 194].

Метою статті є описання функцій підручника географії, його позитивних та негативних якостей, наведення конкретних прикладів, спрямованих на підвищення зацікавленості учнів використовувати його у навчальному процесі.

Результати дослідження. Підручник географії – це книга, що містить основи наукових знань з географії відповідно до мети навчання, визначеної програмою і вимогами дидактики.

Наразі вчитель має змогу вибирати той чи інший підручник з географії для використання у навчальному процесі.

Функції підручника з географії є такими (рис.1).

Рис. 1. Функції підручника географії (складено авторами)

1. Інформаційна функція. Підручник – це засіб фіксації наукової географічної інформації, яку має бути засвоєно учнями з освітньою метою.

2. Спрямовувальна функція. Підручник має бути засобом організації навчально-пізнавальної діяльності учнів і, відповідно, містити матеріали, що формують не тільки системи географічних знань і вмінь, але й розвивають прийоми самостійної діяльності учнів (система завдань, інструкцій до практичних робіт, тестів, графічно-знакових моделей тощо).

3. Функція, що розвиває. Підручник як навчальна книга має сприяти розвиткові учнів, а саме їхньої мотиваційної сфери, інтелектуальних вмінь і особистісних якостей. З цією метою використовуються як тексти, так і запитання й завдання, спрямовані на формування вмінь учнів аналізувати, порівнювати, оцінювати, узагальнювати та встановлювати географічні причинно-наслідкові зв'язки тощо.

4. Комунікативна функція. Підручник є засобом передавання географічної інформації, адже викладання навчального матеріалу має враховувати особливості його сприйняття й відтворення у свідомості учнями відповідного віку у режимі діалогу. Задля цього текст підручника має містити інтерактивні елементи спілкування з учнями: безпосереднє звернення до читача, складники дискусії, проблемність викладу матеріалу тощо.

5. Виховна функція. Підручник реалізовуватиме виховну функцію, якщо він зацікавлюватиме учнів і викликатиме позитивні емоції. Науковий географічний матеріал слід викладати доступно для учнів мовою, використовуючи яскраві порівняння й приклади. Тільки за умови гуманізації змісту підручника формуватиметься система позитивного ціннісного ставлення учнів до довкілля, яка забезпечить активну й продуктивну життєдіяльність учнів у майбутньому.

6. Функція диференційованого навчання. За допомогою різноманітних засобів підручник має здійснювати диференційований підхід до учнів залежно від їхнього рівня початкової підготовки, виду здібностей і характеру мотивації. Реалізується ця функція за допомогою структурування тексту (виокремлення обов'язкового для засвоєння, основного й додаткового навчального матеріалу), завдань різних рівнів складності, різних форм контролю тощо.

7. Функція індивідуалізації навчання. Індивідуалізацію зумовлено урахуванням різних типів мислення, способів навчально-пізнавальної діяльності та схильностей і уподобань учнів. Підручник має забезпечувати можливість самостійного навчання учнів. З огляду на це, у підручнику мають бути: тренувальні й контрольні вправи, коригувальні й контрольні запитання та завдання, тести, еталони відповідей і виконання завдань, плани фізико- й економіко-географічних характеристик об'єктів чи територій, алгоритми виконання практичних робіт, теми рефератів і проектних завдань і перелік рекомендованої літератури [2, с. 195-196].

Структуру підручника з географії представлено на рис. 2.

Рис. 2. Структура підручника з географії (складено авторами)

Аналіз науково-методичної літератури дозволив визначити, що корисність підручника географії полягає у тому, що він:

- дає можливість вивчення нової теми самостійно та закріплення матеріалу;
- містить додаткову інформацію, крім тієї, що надає учитель;
- містить значну кількість практичних завдань (робота з географічними картами, таблицями, графіками, діаграмами, ілюстративним і статистичним матеріалом тощо).

Проте деякі підручники географії мають певні мінуси, а саме:

- сухість фактів;
- друкарські помилки;
- застарілість статистичної інформації.

Уміння вчителя раціонально організувати роботу учнів з підручником є показником його професійної підготовки.

На перших уроках кожного шкільного курсу географії вчителю слід ознайомити учнів зі змістом і побудовою підручника й пояснити призначення його окремих компонентів і елементів, зацентрувавши увагу на наявності різних текстових елементів (основного, додаткового й пояснювального) тощо.

У цілому формування вмінь учнів активно оперувати різними структурними частинами підручника з географії має носити поетапний характер.

Так, у 6-у класі найбільш раціональні такі прийоми роботи з підручником, як пояснювальне читання, відповіді на питання по тексту, складання плану тексту, виділення в ньому головної думки, додаткового й пояснювального матеріалу. Дуже важливо навчити учнів розрізняти логічні частини навчального тексту: опис, факти, пояснення, висновки, визначення понять. Пояснювальне читання у 6-у класі вимагає матеріал, який містить багато незнайомих учням термінів. Це текст розділів «Вступ», «Зображення Землі на глобусах і картах», «Географічна оболонка», «Висновок». Слід привчати шестикласників користуватись словником термінів, які є в підручнику, якщо вони забули значення якогось із них.

У тексті сучасних підручників поняття переважно виділені іншим шрифтом, але учні здебільшого читають описовий текст, який їм зрозуміліший, тому вчителю необхідно привчати шестикласників до засвоєння насамперед значення понять.

На другому етапі (7-мі–8-мі класи) особлива увага приділяється саме інтегрованим прийомам роботи з підручником, зокрема зіставленню текстів з відповідними картографічними матеріалами. Слід також далі розвивати в учнів здатність у процесі роботи з текстом з'ясувати суть понять, робити висновки, визначати причинно-наслідкові зв'язки й пояснювати їх тощо. Необхідно привчати учнів відповідати на запитання, що розміщено на початку параграфа й у самому тексті.

На третьому етапі (9-ті – 10-ті класи) учні повинні, насамперед на основі тексту підручника, навчитися складати тези й конспекти. А прийоми роботи з різними структурними компонентами й елементами підручника, що формуються на цьому етапі, мають носити переважно творчий характер, наприклад: створення учнями графічно-знакових моделей на основі аналізу тексту; складання ними описів і характеристик, у т. ч. порівняльних, зіставлення ілюстрацій різних видів і текстів тощо.

Нижче наведемо приклади використання прийомів роботи з текстом підручника у курсі загальної географії (6 клас):

- За текстом підручника скласти логічний ланцюжок, структурно-логічну схему, опорний конспект, порівняльну таблицю, розгорнутий план, підбірку запитань, сенкан (п'ятирядок), кросворд, комп'ютерну презентацію тощо.

- За фото або малюнком скласти художній (можливо, навіть віршований) опис природного об'єкта, явища. Або, навпаки, за текстом намалювати вигляд певної території тощо.

- Під час вивчення теми «Атмосферні опади» можна запропонувати учням самостійно дати визначення поняттю «атмосферні опади»:

- ✓ це сніг, дощ;

✓ це вода в різних фізичних станах.

Після цього учні читають визначення, наведене в словнику:

«Атмосферні опади – це вода в рідкому і твердому станах, що випадає із хмар у результаті конденсації водяної пари».

Під час обговорення учні встановлюють, що в цьому визначенні зазначено фізичний стан води (рідкий, твердий), місце формування (із хмар), умови формування (конденсація водяної пари).

- Складання учнями «шпаргалки» під назвою «Своя опора». Після прочитання тексту учні складають власні опорні конспекти за новим матеріалом.

- Прочитавши текст підручника, скласти 5 запитань – «чомучок».

Висновки. За допомогою використання на уроках географії зазначених вище (та ще багатьох інших) прийомів можна зацікавити учнів працювати з підручником, адже у ньому міститься цікава та корисна інформація, яку потрібно правильно шукати та сприймати. Разом з тим, вчителю географії доцільно залучати учнів не лише до роботи з підручником, але і до опрацювання інших засобів навчання: енциклопедій, науково-популярних книг та журналів, телепередач, інтернету тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барна М. Шкільні підручники й посібники: про що говорять факти? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/104-shkilni-pidruchniki-j-posibniki-pro-shcho-govoryat-fakti>.
2. Загальна методика навчання географії: Підручник / О. М. Топузов, В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна. К.: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
3. Кобернік С. Г. та ін. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: [Навчально-методичний посібник]. К.: Навчальна книга, 2005. 319 с.
4. Корнєєв В. П. До проблеми ефективності підручників з географії // Географія. 2007. №18. С. 2-4.

Гаврюшенко Ганна Володимирівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ);
тел. +380666442210
e-mail: super_superanna@ukr.net

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації